

Ahmed b. Hanbel'in *Müsned* Adlı Eseri Üzerine Bazı Mülahazalar

KUDRAT ARTİKBAEV*

Özet: Ahmed b. Hanbel, sadece hadis ilminde değil, İslam kültür tarihinde önemli yere sahip bir şahsiyettir. Abbasi Hilafeti döneminde vuku bulan Mihne olayı Ahmed b. Hanbel'in kişiliği ve ilmi şahsiyeti üzerinde derin izler bırakmıştır. Mihne sürecinin hem Ahmed b. Hanbel'e hem de eserine büyük bir değer kattığını söylemek mümkündür. Onun yaşadığı sıkıntılar, eserine son şeklini verememesine neden olmuş ve oğlu Abdullah ve onun öğrencisi el-Katı' bu esere bazı tasarruflarda bulunmuştur. Ancak bu durum çeşitli tartışmalara yol açmıştır.

Anahtar Kelimeler: Hadis, İslam Kültürü, Ahmed b. Hanbel, Müsned, Mihne Olayı.

* Dr. | Temel İslam Bilimleri

Some Observations on Ahmad ibn Hanbal's Work Titled *Musnad*

KUDRAT AERTİKBAEV

Abstract: Ahmed b. Hanbel is a personality having a significant place not only in the knowledge of hadith but also in the History of Islam Culture. The Mihna Event that had happened in the Era of the Abbasid Caliphate engraved the personality and the scientific personality of Ahmed b. Hanbel. It is possible to say that the Mihna Process contributed a great value both to Ahmed b. Hanbel and to his work. The troubles he had experienced caused that he could not give a final shape to his work and his son Abdullah and his student el-Kati'i made some additions and amendments in that work. However, that event caused various discussions.

Keywords: Hadith, Islamic Culture, Ahmad ibn Hanbal, al-Musnad, The Mihna Event.

Giriş

Sadece İslam Dünyası kültür çevresinde değil, Şarkiyat araştırmalarında da önemli bir yer tutan Hadis/Sünnet araştırmaları açısından son derece önem arz eden Ahmed b. Hanbel ve onun kaleme almış olduğu *Müsned* adlı eseri, hem Batı doğubilimcilğinde hem de İslam dünyasının ilim çevresinde çeşitli tartışmalara konu olmuştur. Bu tartışmalar, Ahmed b. Hanbel'in (ö. 241/855) dört büyük Sünnî fıkıh mezheplerinden biri olan Hanbelîlik mezhebinin imamı olması, onun hayat hikâyesi ve fikri yapısı ve nihayet ortaya koymuş olduğu eserleri, özellikle de *Müsned* adlı eseri etrafında gelişmiş ve günümüze kadar da güncelliğinden bir şey kaybetmemiştir. Ahmed b. Hanbel ve *Müsned* adlı eserinin hadis ve İslam kültürü açısından yeri ve önemi tartışılmaz. Bu konularda hem geçmiş dönemlerde hem de günümüzde çeşitli çalışmalar yapılmıştır. Ancak biz, bu yazımızda Ahmed b. Hanbel'in yaşadığı dönemin genel tarihi panoraması, mihne sürecinin Ahmed b. Hanbel'in ilmi kimliği üzerindeki etkileri ve *Müsned* adlı eserinin bazı tartışmalara neden olan hususları üzerinde bir takım mülâhazalarda bulunmaya çalışacağız.

1. *Müsned*'in Özellikleri

Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'inin bölümleri evvela İslamiyet'teki kıdeme, sonra aşiret, daha sonra coğrafi esasa yani bazı sahabenin yerleştiği şehirlere göre tertiplenmiştir. İlk *Müsned*ler Aşere-i Mübeşşere Ashabı ile onlara yakın sahabilere aittir. Sonra ehl-i Beyt, Beni Hâşim *Müsned*leri (Abdullah b. Abbas Müsnedi bu aradadır) gelir. İbn-i Mes'ud, İbn-i Ömer, Amr b. el-As, Ebu Remse, Ebu Hüreyre, Ebu Said-i Hudri, Enes b. Malik, Cabir b. Abdullah Müsnedleri daha sonradır. Bunları Mekkeli, Medinelî, Küfe ve Basralılar, Ümmehat-ı Mü'minin *Müsned*leri ile kadın sahabe hadisleri, ismi müphem bazı sahabe hadisleri takip eder.¹ İbn Hanbel'in *Müsned*'i, günümüze oğlu Abdullah b. Ahmed ve onun talebesi Ebu Bekr Ahmed b. Ca'fer el-Katî'nin rivayetiyle gelmiştir. Ayrıca bu eser, otuz bin kadar hadise oğlu Abdullah'ın babasından okumadığı

¹ Bkz. Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, Mektebetu'l-İslamiyye, Beyrut ty.

halde ondan *vicade* yoluyla elde ederek esere ilave ettikleri ve ayrıca talebesi Ebu Bekr el-Katî'nin birçok hadis eklemesiyle meydana gelmiştir. Ancak, Abdullah'ın *Müsned*'e yaptığı eklemelerde öne çıkan husus, bu rivayetlerin çoğunluğunda zayıf, hatta metruk râvilerin bulunmuş olmasıdır.²

İbn Hanbel'in biyografisine baktığımız zaman, özellikle Mihne süreci ve ardından gelen çeşitli sıkıntılardan dolayı eserine son şeklini veremediği anlaşılır. Bu yüzden de eserinde yer alan mükerrek hadislerin ve zayıf ve hatta uydurma hadislerin önüne geçemediği söylenebilir. İbnü'l-Cezerî'nin aşağıdaki rivayeti bu konuyu açıklar mahiyettedir: "İmam Ahmed, *el-Müsned* için malzeme toplamaya başladı, ayrı ayrı kâğıtlara yazdı. Sonra bu müsnedde şekliyle bölümlere ayırdı. Ancak eserini tamamlayamadan eceli yaklaştı ve bu sebeple hemen onu çocuklarına ve ev halkına rivayet etti. Gözden geçirip, düzeltmelerde bulunamadan vefat etti, eser de öylece kaldı. Sonra oğlu Abdullah kendi rivayetleri ile başka rivayetlerini de bu esere dâhil etti".³ Bu rivayet ve bilgilerden yola çıkan Arif Alkan, *Müsned*'e son şeklini verenin oğlu Abdullah ve el-Katî olduğunu ifade etmektedir.⁴ Ancak *Müsned*'in nüshaları konusundaki tartışmalar dikkate alındığında, bugün elimizde mevcut olan baskıların son şeklini nasıl aldığı konusunda şüpheler uyandırmaktadır.⁵

2. *Müsned*'in Râvileri Hakkında Mülâhazalar

Yukarıda da değinildiği gibi, bu eseri tam olarak Ahmed b. Hanbel'in oğlu Abdullah (ö. 290/902), ondan da sadece Ahmed b. Cafer el-Katî (ö.378/988-89) rivayet etmiştir.

Abdullah b. Ahmed'in vefat tarihinin h. 290 senesi olduğu dikkate alınır, el-Katî'nin, Abdullah'ın vefatında 16 yaşında olduğu anlaşılır. Ancak el-Katî'nin kendisinden rivayet edilen "Ab-

² Bkz. Arif Alkan, *Ahmed b. Hanbel'in Hadis Anlayışı ve Müsned*, Basılmamış Doktora Tezi, A.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 1997, s. 101.

³ İbnü'l-Cezerî, *el-Mes'adu'l-Ahmed fi Hatmi Müsnedi'l-İmâm Ahmed*, s. 30, aktaran: M. Hayri Kırbaoğlu, *İslam Düşüncesinde Hadis Metodolojisi*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2000, s. 305.

⁴ Bkz. Alkan, *Ahmed b. Hanbel'in Hadis Anlayışı ve Müsned*, s. 97.

⁵ *Müsned* nüshaları konusundaki tartışmalar için bkz. Alkan, *Ahmed b. Hanbel'in Hadis Anlayışı ve Müsned*, s. 116-118.

dullah b. Ahmed bize gelirdi, kendisine hadis okunurken ben onun kucağında oturdum”⁶ sözü, onun daha da küçük yaşta hadis dinlediğini göstermektedir. Bu verilerden yola çıkan M. Hayri Kırbaşoğlu, onun *Müsned*'i Abdullah'tan 16 yaşında dinlediği kabul edilse bile, bu durumun *Müsned* gibi hacimli bir eserin rivayeti için hayli erken bir yaş olduğunu ifade etmektedir.⁷ Öte yandan Katı'î'nin elindeki *Müsned* nüshasının bazı bölümleri denize düşüp kaybolduğu, eksik kalan kısımları ise işitmediği bir nüshadan kopyaladığı da aktarılmıştır.⁸ Aynı şekilde *Müsned*'i el-Katı'î'den nakleden yegâne râvi olan Hasan b. Ali, İbnul-Muzhib'in (335-444/965-1052) de kendi şeyhinin, yani el-Katı'î'nin vefat ettiği tarihte 13 (on üç) yaşında olması, hadis rivayeti konusunda gevşek davranması, onun kendi talebesi olan Hatib el-Bağdâdî'nin de eleştirilerine neden olmuştur. Hatib el-Bağdâdî, onun Ebû Ömer b. Mehdî vasıtasıyla naklettiği hadisi kabul etmeyip, onun böyle bir hadisinin olmadığını belirtince, İbnul-Muzhib'in kalemi alıp, İbn Mehdî isminin üzerine çiziverdiğini aktarmıştır. Ayrıca, genellikle isnadlardaki ravilerin soylarını (nesebini) kendisine sorduğunu ve senede ilave ettiğini söylemiş, bunu yapmaması konusunda uyarıda bulunmasına rağmen, onu bu fiilinden vazgeçiremediğini ifade etmiştir.⁹

İbnul-Muzhib'ten *Müsned*'in tamamını rivayet eden yine tek râvi olan Ebu'l-Kasım Hibetullah b. Muhammed İbnü'l-Hüseyn'in (432-525/1040-1130) de hocası İbnul-Muzhib vefat ettiği tarihte 12 (on iki) yaşında olduğu anlaşılmaktadır. Zehebî, İbnul-Muzhib'in kendi ifadeleriyle Hibetullah b. Muhammed'e *Müsned*'i 436-437 yıllarında okuduğunu aktarmaktadır. Bu durumda, İbnü'l-Hüseyn'in o zamanlarda 4-5 yaşlarında olduğu anlaşılmaktadır.¹⁰

Ahmed b. Hanbel'in *Müsned* adlı eserinin günümüze kadar ulaşmasını sağlayan rivayet zinciri aşağıdaki şekilde gösterilebilir:

⁶ Ebû Bekr el-Hatib Ahmed b. Ali Hatib el-Bağdâdî, *Târibu Bağdâd ev Medîneti's-Selâm*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, ty., c. IV, s. 73.

⁷ Bkz. Kırbaşoğlu, *İslam Düşüncesinde Hadis Metodolojisi*, s. 306-307.

⁸ Bağdâdî, *Târibu Bağdâd ev Medîneti's-Selâm*, c. IV, s. 74

⁹ Bağdâdî, *Târibu Bağdâd ev Medîneti's-Selâm*, c. VII, s. 391

¹⁰ Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Osman ez-Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ*, Müessesetu'r-Risâle, Beyrut 1982, c. XIX, s. 537.

lere dair yazdığı *el-Mevzuat* adlı eserinde *Müsned*'de yer alan birçok hadisi uydurma olarak göstermiş, *Müsned*'de uydurma hadis olmadığını savunanları ise, bilim adına kınayarak rivayetlerin sıhhatini araştırmamakla suçlamıştır.¹³ *Müsned*'de geçen ve uydurma olduğu ileri sürülen hadislerin tek tek ele alınarak, hadis ve sened ilmi açısından tenkide tabi tutmak ayrı bir çalışma konusudur.¹⁴ Ancak biz burada, örnek olarak seçtiğimiz bazı rivayetlerin ortaya çıkış sebepleri ve sosyo-psikolojik altyapısını ele almaya çalışacağız.

Kureyşle İlgili Rivayetler

(1) İmamlar Kureyş'tendir.¹⁵ (2) Kureyş hayırda ve şerde kıyamete kadar insanların yöneticileridir.¹⁶

Kureyş kabilesi, Hz. Peygamberin mensubu olduğu, Ad-nânîler'in Mudar kolundan olan ve uzun süre Mekke'de hâkimiyeti elinde bulundurmuş önde gelen Arap kabilelerinden biridir. Kureyş kabilesinin en önemli kolları olan Ümeyyeoğulları ve Haşimiler, İslam tarihinde önemli yere sahiptir. Dört Raşit halifeden sonra, Ümeyyeoğulları koluna mensup olan Kureyşliler Emevî devletini kurmuş, daha sonra da Haşimi koluna mensup olan Kureyşliler de Abbasi devletini kurmuştur.¹⁷

Her iki hadise baktığımızda Kureyş kabilesinin toplumdaki liderliğine vurgu yapıldığı anlaşılır. Dolayısıyla iki hadisi de aynı çerçeveye içinde ele almak mümkündür. Hz. Peygamber'in Kureyşli olması ve başlangıçtan itibaren hilafetin uzun süre Kureyş mensupları tarafından temsil edilmiş olması, devlet başkanlığında (imamet/hilafet) Kureyşli olma şartının aranıp aranmayacağı gibi konuların tartışılmasını da beraberinde getirmiştir. Görülen o ki, Ah-

1381 H., c. 1, s. 248.

¹³ Ebu'l-Ferec Abdurrahman İbu'l-Cevzi, *Saydül-Hâtır*, Daru'l-Kutubi'l-Arabi, Beyrut 1987, s. 397-398, aktaran: Kırbaoğlu, *İslam Düşüncesinde Hadis Metodolojisi*, s. 311.

¹⁴ Bu konudaki değerlendirmeler hakkında bkz. Alkan, *Ahmed b. Hanbel'in Hadis Anlayışı ve Müsned*, s. 138-162; Kırbaoğlu, *İslam Düşüncesinde Hadis Metodolojisi*, s. 305-320; Yavuz Köktaş, "Kaderiyye ve Mürcie İle İlgili Hadislerin Değerlendirilmesi", *Hadis Tetkikleri Dergisi*, c. 1, sayı 2, 2003.

¹⁵ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, c. 4, s. 431.

¹⁶ İbn Hanbel, *Müsned*, c. 4, s. 203.

¹⁷ Geniş bilgi için bkz. Casim Avcı, "Kureyş", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 2002, c. 26, s. 442-44.

med b. Hanbel de bu tartışmalardan uzak kalamamıştır. Onun kaleme aldığı *Müsned* adlı eserinde, İslam toplumu ve yöneticisinin arasındaki karşılıklı ilişkisini yansıtan hadislerin yanında, hilafet konusunun da tartışıldığı görülmektedir.

Rus Şarkiyatçılarından D.V. Yermakov, *Müsned* üzerine kaleme aldığı bir yazısında *Müsned*'i diğer hadis eserlerinden ayran önemli özelliklerinden birinin, onun İslam toplumu ve yöneticisi konusundaki hadisleri daha fazla içermesi olduğunu ifade etmektedir. Örneğin bu konudaki diğer önemli hadis külliyatlarında geçen 64 hadisin 34'ü, yani yarısından çoğu başka kaynaklarda yer almayıp, sadece *Müsned*'de geçmektedir.¹⁸ Diğer bir ifadeyle, Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'inde yönetici konusunu ele alan hadisler diğer hadis eserlerindeki benzer hadislerden daha çoktur. Bu tespitten hareketle, Ahmed b. Hanbel'in eserinde bu tür hadislerin çokluğunu, hem mihne döneminde hem de mihne sonrası dönemde siyasi olayların odağında olmasından, yönetici kesimle şu ya da bu şekilde muhatap olmasından kaynaklandığı ileri sürülebilir. Çünkü diğer hadisçilerin hayatına bakıldığı zaman İbni Hanbel kadar siyasi baskıya maruz kalan, daha sonrasında da belirli bir otorite elde eden bir başka hadisçi göremiyoruz. Ancak bu yorumu yaparken, *Müsned*'de yöneticiler hakkındaki rivayetlerin çok olmasını, *Müsned* türü eserlerin özelliklerini dikkate almak ve Buhari ve Müslim'in Sahih eserlerinin bir muhtasar olduğunu göz ardı etmemek gerekir.

Kureyş kabilesinin uzun süre iktidarda kalmasından öte, bu teorinin ilk ortaya atılma zeminine göz atmak, kanaatimizce daha isabetli olacaktır. Aşağıda ayrıca ele alacağımız kader ve kaderi reddeden zümreler hakkında türetilen rivayetlerde olduğu gibi, Kureyş hakkındaki rivayetlerin türeyişinde de, Hz. Peygamber'in vefatından sonra gelişen olaylarla sıkı bir ilişkinin olduğunu görmek mümkündür. Özellikle Hilafetten saltanata geçiş aşamasında meşruiyet sıkıntısı çeken Emevîler, kendi yönetim sistemlerini yerleştirmekte doğal olarak güçlük çekmiştir. Şam valisi olan Muavi-

¹⁸ Bu konuda geniş bilgi için bkz. D. V. Yermakov, "Pravitel i Obşına v Musnade İbn Hanbala", *İslam: Religiya, Obşestvo, Gosudarstvo*, Nauka, Moskova 1984, s. 212-216.

ye'nin hicretin 41. yılında Emevî devletini kurmasıyla beraber, kurulan yeni devletin meşruiyeti sorunu tartışılmaya başlanmış, Emevî yönetimi de Müslümanlar üzerindeki yönetimini devam ettirebilmek için "Halifenin Kureyşli Olması" tezini ileri sürmüştür.¹⁹ Tarihte görülen birçok devlet ya da hükümet, kendi varlığını ya da yönetimini devam ettirebilmek için, her zaman en cazip yol olan kutsallara başvurmuştur. Emevîlerin de, hele ki Hz. Muhammed'in tamamen dini esaslara göre kurmuş olduğu devlet yapısını devralırken, kutsalları kullanma yoluna başvurmaması düşünülemezdi. Bu konuyu hacimli bir makalesine konu edinen M. Sait Hatiboğlu, bu tür rivayetlerin tedavüle çıkarılışının, oturdukları makamın sallanmakta olduğunu fark eden Kureyşlilerin, istikballerini garantiye almakta başvurdukları usullerden biri olarak tasvir etmiştir.²⁰

Bir Beldeye, Yere vs. Fazilet Atfeden Rivayetler

(1) Medine'de ölmeye imkânı olan bunu yapsın. Çünkü ben, orada ölenlere şefaet ederim.²¹

(2) Zeyd b. Sabit anlatıyor: "Allah'ın Resulü'nün yanında Kuran'ın yazılı olduğu parçaları (rik'a) bir araya getiriyorduk. Allah'ın Resulü dedi ki: Ne mutlu Şam'a! 'Niçin ey Allah'ın Resulü?' diye sorduk. 'Çünkü Rahman'ın melekleri kanatlarını onun (Şam'ın) üstüne yayıyor' dedi."²²

Müsned'de hadisçilerin uydurma olduğunu ileri sürdüğü hadis çeşitlerinden birinin de, herhangi bir belde, yer ve bölgelere fazilet atfeden rivayet çeşitleri olduğu görülmektedir. *Müsned*'de bu tür rivayetlere birçok yerde rastlansa da, yukarıdaki iki hadisi ele alarak, ortaya çıkış nedenlerini, özellikle sosyo-ekonomik ve siyasi boyutuyla ele almakta yarar olduğunu düşünüyoruz.

Ele alacağımız ilk rivayet, Medine şehrine fazilet atfeden riva-

¹⁹ Geniş bilgi için bkz. H. Musa Bağcı, *İnsan Kaderi: Hadislerin Telkin Ettiği Kader Anlayışı*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2009, ss. 132-161.

²⁰ M. Sait Hatiboğlu, *Hz. Peygamberin Vefatından Emevîlerin Sonuna Kadar Siyasi-İctimai Hadiselerle Hadis Münasebetleri*, Yayınlanmamış Doçentlik Tezi, Ankara 1967, s. 166; Ayrıca bkz. Hatiboğlu, "İslam'da İlk Siyasi Kavmiyetçilik: Hilafetin Kureyşliliği", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 23, s. 121-213.

²¹ İbn Hanbel, *Müsned*, c. 2, s. 74.

²² İbn Hanbel, *Müsned*, c. 5, s. 185.

yetlerin başında gelir. Medine şehrinin İslam tarihi ve medeniyetindeki rolü tartışılmaz. İslam'ın ilk doğduğu günlerden Hicaz sınırlarına taşana kadar Medine öneminden hiçbir şey kaybetmemiştir. Şehir medeniyetin ve İslami yaşam tarzının adeta beşiği olmuştur. Ancak Hz. Osman'ın şehit edilmesiyle başlayan iç karışıklıklar Medine'deki bu atmosfere darbe vurmuş ve zamanla siyasi önemini yitirmeye başlamıştır. Hz. Ali'nin hilafet merkezini Kufe'ye taşımasıyla beraber siyasi ve ticari önemini yitirmeye başlayan Medine, Emeviler döneminde yaşanan acı olaylardan birisi olan Harre vakasıyla beraber ekonomik ve sosyal cazibesini de yitirmeye başlamıştır.²³ Buna benzer nedenlerden ötürü, Medine'den diğer bölge ve beldelere göçler başlamış ve Medine Wellhausen'in ifadesiyle "küsünler tekkesi"²⁴ olarak kalmıştır. Özellikle Emevî iktidarına karşı bayrak açmış olan Abdullah b. Zübeyir'in kontrolünde olan bu bölgeden kaçışlar, Emevî yönetimine karşı bir zafiyet oluşturmaktaydı ve bu minvalde tedavüle çıkan hadislerin de bu zafiyetin doğmasını engellemeye yönelik olduğunu ifade etmek mümkündür.²⁵ Nitekim M. Sait Hatiboğlu "sair yerleri, yaşama imkânları bakımından, Medine'ye tercih edenlere bu hesaplarında yanıldıklarını gösterebilmek için, uhrevi mükâfat vadinden başka çare bulunamayacaktır" şeklindeki yorumuyla, bu tür hadislerin ortaya çıkmasının soysa-psikolojik boyutlarına işaret etmektedir.²⁶

Çeşitli kaynaklarda yer alan belde ve şehirlerin faziletiyle ilgili haberler arasında Şam'ın fazileti hakkındaki hadisler de az değildir. Hadis tarihi açısından Şam'ı diğer bölgelerden ayran özellik, hadis uydurma faaliyetlerinin yoğun olduğu dönemlerde, Emevîlerin, dolayısıyla Şam'ın iktidarda bulunuyor olmasıdır. O dönemde tedavüle çıktığını düşündüğümüz belde ve şehirler hakkındaki diğer hadislere baktığımızda, Emevîlerin siyasi ve fikri rakipleri olarak kabul edilen Irak bölgesinin faziletiyle ilgili hadislerin fazla olma-

²³ Harre Vakası ile ilgili bkz. Mustafa Sabri Küçükbaşçı, "Harre Savaşı", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 1997, c. 16, s. 245-247.

²⁴ Bkz. Julius Wellhausen, *Arap Devleti ve Sukutu*, çev. Fikret Işıltan, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara 1963, s. 25.

²⁵ Bkz. İ. Hakkı Ünal, "Şehirlerin Faziletiyle İlgili Uydurma Hadisler ve 'Hayru'l Buldân' Risâlesi", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 41, 2000, s. 70.

²⁶ Bkz. Hatiboğlu, "İslam'da İlk Siyasi Kavmiyetçilik: Hilafetin Kureyşliliği", s. 66.

ması, hatta bu bölgeleri yeren, adeta şer ve fitne kaynağı olarak tavsif eden hadislerin mevcudiyeti altı çizilmesi gereken noktalardan biridir. Irak bölgesi, Abbasilerin iktidara gelmesiyle beraber önemli güç elde etmişse de, bu dönem hadis tedvini faaliyetlerinin hemen hemen sona ermesiyle beraber hadis uydurma faaliyeti için de nispeten geç kalınmış bir dönemdir.²⁷

Fırka, Mezheb vb. Konularla İlgili Rivayetler

(1) Her ümmetin Mecusi'si vardır. Ümmetimin Mecusileri kaderi yalanlayanlardır. Öldüklerinde cenazelerinde bulunmayın, hastalandıklarında ziyaret etmeyin.²⁸ (2) Ahir zamanda Râfıza denilen bir kavim çıkacak ve İslam'dan ayrılacaktır.²⁹

Özellikle Emevîler döneminde gerçekleşmiş olan çeşitli hadislerin yarattığı yaraların, siyasi entrikaların ve iktidar mücadelelerinin derinleşmesiyle beraber, bu olayların fikri ve ideolojik planda da derin yansımaları olmuştur. Yukarıda örnek olarak seçtiğimiz rivayetlerle, bu tezahürlerin hadis biçimine dönüştüğünü söylemek mümkündür. Çünkü daha erken kaynaklara baktığımızda, örneğin Hemmam b. Münebbih (ö.131, 132/745), Malik b. Enes gibi kaynaklarda Kaderiye, Rafiziyye ve benzeri mezhepler hakkında kayda değer bir bilgi bulunmazken, daha sonraki kaynaklarda, özellikle Emevîler döneminde temel çizgileriyle vücut bulmuş ve temel doktrinlerini ortaya koymuş itikadi mezheplerle ilgili aktarılan rivayetlerin sayısı artmaktadır.³⁰ H. Musa Bağcı, hicri üçüncü asırdan itibaren kader konusunu işleyen hadislerin çoğaldığını söylemekte ve oluşturduğu bir tabloyla ileriye doğru çoğalmanın kronolojisini göstermektedir. Bu tabloya göre, kelami bir tartışma konusu olan “kader” konusuyla ilgili, hicri 2. asırda yaşamış olan Hemmam b. Münebbih'in (101/719) *es-Sabifetu's-Sahiba* adlı eserinde sadece 3 rivayet bulunurken, bu sayı hicri 3. asırda yaşamış olan

²⁷ Bkz. Ünal, “Şehirlerin Faziletiyle İlgili Uydurma Hadisler ve ‘Hayru'l Buldân' Risâlesi”, s. 75-77.

²⁸ İbn Hanbel, *Müsned*, c. 2, s. 86, 125; c. 5, s. 407.

²⁹ İbn Hanbel, *Müsned*, c. 1, s. 103.

³⁰ Bkz. Hatiboğlu, *Hiz. Peygamberin Vefatından Emevîlerin Sonuna Kadar Siyasi-İctimai Hadislerle Hadis Münasebetleri*, s. 63.

Ahmed b. Hanbel'e gelene kadar 89'a ulaşmıştır.³¹

Yukarıda verilen ilk rivayet, yani kaderi yalanlayanlar hakkındaki rivayet, sadece İbn Hanbel'in *Müsned*'inde değil, aynı zamanda İbni Mace'nin *Sunen* adlı eserlerinde de geçmektedir.³² Her üç muhaddis de Malik b. Enes ve İbni Münebbih'e nazaran daha geç dönemde yaşamışlardır. Ayrıca hem Ahmed b. Hanbel, hem de diğer Sunen sahiplerinin, hem kelami tartışmaların yoğun olduğu dönemde, hem de hadis tedvin ve tasnif faaliyetlerinin yoğun olduğu bir dönemde yaşamış olmaları dikkate alındığında, bu iki sürecin birbirini etkilemesi doğal karşılanmalıdır. Rafıza teriminden, başlangıçta Zeyd b. Ali'den ayrılan ilk İmamiler, daha sonra bütün Şii fırkaları ile Süi unsurları taşıyan bazı bâtinî gruplar anlaşılmaktadır.³³ Rafizilerin İslam'dan ayrılacağı hakkındaki hadis de, yine Emevî dönemindeki siyasal karışıklıklar ve çeşitli rahatsızlıkların doğmasıyla onlara karşı mücadele eden muhalif grupları fikri mücadelede saf dışı bırakmak için tedavüle çıkartılmış bir rivayet olduğu anlaşılmaktadır.

Sonuç

Ahmed b. Hanbel, sadece hadis ilminde değil, İslam kültür tarihinde önemli yere sahip bir şahsiyettir. Onun yaşadığı dönemin hem kültürel atmosferi hem de doğup büyüdüğü ortamı dikkate alındığında, İslam Medeniyetinin zirvede olduğu bir döneme denk geldiği görülmektedir. Ahmed b. Hanbel'in yaşadığı dönemde vuku bulan mihne olayının, onun kişiliği ve ilmi şahsiyeti üzerinde derin izler bıraktığını söylemek mümkündür. Ortaya koyduğu en büyük eseri olan *Musned*'e alacağı rivayetleri seçerken, kendi dönemindeki bazı ravilerin mihne dönemindeki tutumlarını da bir ölçü olarak kabul ettiği görülmüştür. Onun ve eserinin otoritesini kazanma süreci ayrı bir çalışma konusu olmakla birlikte, mihne sürecinin hem Ahmed b. Hanbel'e hem de eserine karizma kattığını söyle-

³¹ Bkz. H. Musa Bağcı, *İnsan Kaderi: Hadislerin Telkin Ettiği Kader Anlayışı*, s. 145-146

³² Ebu Abdullah Muhammed b. Yezid İbn Mace, *Sunen*, Mukaddime, 10 (Babu fi'l-Kader), Daru İhyâi'l-Kutubi'l-Arabiyye, Mısır 1952, c. 1, s. 35.

³³ Bkz. Mustafa Öz, "Rafiziler", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 2007, c. 34, s. 396.

mek mümkündür.

İslam dünyasında büyük üne mazhar olan *Müsned*'in günümüze ulaşmasında İbn Hanbel'in oğlu Abdullah ve onun talebesi el-Katiî'nin büyük katkısı vardır. Ahmed b. Hanbel'in, eserine son şekline vermeden ömrünün sonuna yaklaşması, oğlu Abdullah ve el-Katiî'nin eser üzerinde bazı tasarruflarda bulunmasına neden olmuştur, fakat bu tasarruflar birçok tartışmayı da beraberinde getirmiş, eserde zayıf, hatta mevzu olduğu ileri sürülen hadislerin varlığı iddia edilmiştir. Şunu da ifade etmek gerekir ki, detaylı bir araştırma yapılmadan, eserdeki bu sıkıntıların sorumluluğunu sadece oğlu Abdullah'a ve onun talebesi olan el-Katiî'ye yüklenmesi de kanaatimizce yanlış olur. Ayrıca, rivayetlerin sıhhati konusunu tartışırken, *Müsned* türü eserlerde tamamen sahih hadisleri ihtiva etmek gibi bir amacın da güdülmeyeceği faktörünü göz önünde bulundurmakta yarar vardır.

İslam düşünce tarihinde Hz. Osman'ın şehit edilmesiyle başlayan fitne dönemi ve Emevîler döneminde yaşanan sosyal çalkantıların çok derin izdüşümleri vardır. Zamanla ortaya çıkan siyasi ve fikri cereyanları, fıkhi ve kelami ihtilafların izdüşümlerini belirli bir öğreti etrafında şekillenmeye başlamış fıkhi ve itikadi mezheplerin bünyesinde gözlemek mümkündür. Böyle bir ortamda, yine benzer olayların tetiklemesiyle doğmuş olan hadis ilminin de bu durumdan etkilenmemesi düşünülemezdi. Bu dönemin hadis külliyyatına sızan çeşitli yansımaları olmuştur. Hilafetin saltanata dönüşmesiyle başlayan İmamet/Hilafet tartışmaları, ekonomik, toplumsal ve siyasi sebeplerin tetiklemesiyle gelişen göçleri önleme girişimleri, insan hürriyeti ve kader tartışmaları gibi konular, zamanla hadis formuna dönüşerek bahsettiğimiz yansımaları oluşturmuştur.

Kaynaklar

Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, Mektebetü'l-İslamiyye, Beyrut ty.

Alkan, Arif *Ahmed b. Hanbel'in Hadis Anlayışı ve Müsned*, Basılmamış Doktora Tezi, A.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 1997.

Kırbaçoğlu, M. Hayri, *İslam Düşüncesinde Hadis Metodolojisi*, Ankara Okulu

- Yayınları, Ankara 2000.
- Bağdadi, Ebû Bekr el-Hatîb Ahmed b. Ali Hatîb, *Târîbu Bağdâd ev Medîneti's-Selâm*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, ty.
- Zehebî, Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Osman, *Siyeru A'lâmîn-Nubelâ*, Müessesetu'r-Risâle, Beyrut 1982.
- İbn Teymiyye, İbn Hacer el-Askalânî, *el-Kavlu'l-Müsedded fi'z-Zebbi anî'l-Musned li'l-İmâm Ahmed*, Mektebetu İbn Teymiyye, Kahire 1401 H.
- Ahmed b. Abdulhalim, *Mecmûu Fetevâ*, Matâbiu'r-Riyâd, Riyad 1381 H.
- Köktaş, Yavuz, “Kaderiyye ve Mürcie İle İlgili Hadislerin Değerlendirilmesi”, *Hadis Tetkikleri Dergisi*, 1 (2), 2003.
- Avcı, Casim, “Kureyş”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, c. 26, TDV Yayınları, İstanbul 2002.
- Yermakov, D. V., “Pravitel i Obşına v Musnade İbn Hanbala”, *İslam: Religiya, Obşestvo, Gosudarstvo*, Nauka, Moskova 1984.
- Bağcı, H. Musa, *İnsan Kaderi: Hadislerin Telkin Ettiği Kader Anlayışı*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2009.
- Hatiboğlu, M. Sait, *Hz. Peygamberin Vefatından Emevilerin Sonuna Kadar Siyasi-İctimai Hadiselerle Hadis Münasebetleri*, Yayınlanmamış Doçentlik Tezi, Ankara 1967.
- Hatiboğlu, M. Sait, “İslam'da İlk Siyasi Kavmiyetçilik: Hilafetin Kureyşliliği”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 23.
- Küçükaşçı, Mustafa Sabri, “Harre Savaşı”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, c. 16, TDV Yayınları, İstanbul 1997.
- Wellhausen, Julius, *Arap Devleti ve Sukutu*, çev. Fikret Işıltan, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara 1963.
- Ünal, İ. Hakkı, “Şehirlerin Faziletiyle İlgili Uydurma Hadisler ve ‘Hayru'l Buldân’ Risâlesi”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 41, 2000.
- İbn Mace, Ebu Abdullah Muhammed b. Yezid, *Sunen*, Daru İhyâi'l-Kutubi'l-Arabiyye, Mısır 1952.
- Öz, Mustafa, “Rafiziler”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, c. 34, TDV Yayınları, İstanbul 2007.